

Проведені нами (разом із Т. Воропаєвою) емпіричні дослідження дозволили виявити основні риси національного характеру сучасних українців: працелюбність; доброзичливість; витривалість; патріотизм; толерантність; розсудливість; релігійність; товариськість; відповідальність; музикальність; волелюбність; заповзятість; національна гідність; поміркованість; почуття гумору; хазяйновитість; гостинність; чуйність; мужність; обережність; справедливість; гордість; скромність; наполегливість; сердечність; принциповість; самокритичність; щирість; відкритість; хитрість; емоційність; заздрісність; комунікабельність; стриманість; передбачливість; упертість; схильність до компромісів; заздрісність; жертвовність; прагматичність [5, с. 14–15].

Імперські уряди всіляко намагались послабити суб'єктні риси національного характеру українського народу, які є надзвичайно важливими для цивілізаційного поступу будь-якої спільноти. Але українські науковці, митці, громадські діячі підтримували скривджені національні почуття українців, суттєво сприяючи розвитку і утвердженню національного характеру та активізації державотворчих устремлень українців. Усталені форми етнотипової поведінки стають базою для становлення і розвитку національного характеру українського народу, зокрема таких рис, як волелюбність, героїзм, патріотизм, хоробрість, звитяжність, відповідальність, національна гідність, суб'єктність. Саме ці риси національного характеру стають суттєвими детермінантами процесу державотворення. Доведено, що державотворчий потенціал українського національного характеру визначається передусім рівнем розвитку суб'єктних рис суб'єкта.

В умовах колоніального панування інших народів на українських землях у етнічних українців сформувались установки на індивідуальне виживання, «вичікувальні», «мімікрійно-адаптивні», відчужено-маргінальні та антиукраїнські поведінкові практики. В цих умовах підвищувалась роль малих спільнот, колонізатори та завойовники прагнули суттєво зменшити волелюбність, незалежність, суб'єктність, радикалізм, автономізм та визвольні прагнення українців, спеціально культивували у місцевих мешканців національний нігілізм, поступливість, уникання, пристосуванство, конфор-

мізм, патерналізм, схильність до компромісів, малоросійство, провінціалізм, почуття «другосортності», меншовартості та національної неповноцінності. За допомогою каральних акцій, репресій, етноциду та голодоморів (в яких було знищено мільйони українців) цілеспрямовано культивувалось тотальне почуття страху, яке сьогодні дає про себе знати, сковуючи й гальмуючи політичну активність та нівелюючи суб'єктну поведінку і протестні настрої українців.

Проте століття колоніального панування, репресії та голодомори, фізичне знищення носіїв українського національного характеру, нещадне зрощення української мови й культури не змогли стерти національний колорит на українських землях. Українці зберегли й самобутність своєї культури, й самобутність свого характеру. В суспільстві поступово відроджується не тільки національна самосвідомість та державницький світогляд, але й така важлива риса модерної нації як колективна суб'єктність, репрезентантом якої виступають суб'єктні риси українського національного характеру – наполегливість і цілеспрямованість, мужність і рішучість, витримка і сміливість, ініціативність і відповідальність, організованість і самодостатність.

Для формування у молоді кращих рис українського національного характеру недостатньо лише розбудови державних структур, необхідно також відродити українську національну культуру, консолідувати українське суспільство, зміцнити систему національного виховання, знівелювати деструктивні впливи деяких сусідніх держав і сформувати відповідальну національну еліту як суб'єкта відтворення українського національного характеру.

1. Баграмов Э. К вопросу о научном содержании понятия «национальный характер» // Э. Баграмов. – М.: Наука, 1973. – 157 с. 2. Воропаева Т. Європейська ідентичність громадян України в контексті цивілізаційного підходу / Т. Воропаєва // «Дні науки філософського факультету – 2011», Міжнародна наукова конференція, 20–21 квітня 2011 року: Матеріали доповідей та виступів. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – Ч. 2. – 191 с. – С. 79–81. 3. Джандильдин Н. Природа національної психології / Н. Джандильдин. – Алма-Ата, 1971. – 346 с. 4. Пірен М. І. Основи етнопсихології / М. І. Пірен. – К.: Наукова думка, 1996. – 385 с. 5. Федорченко І. М. Український національний характер як чинник державотворення: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.12 «українознавство» / І. М. Федорченко / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – 20 с.

Тетяна Целік

Україна у цивілізаційному полі Захід – Схід

У статті розглядаються теоретичні підходи та історичні дані, що свідчать про європейський цивілізаційний вибір України, починаючи з часів Давньої Русі. Робиться висновок, що процес завершення націогенезу в сучасній Україні має спиратися на християнський ідеал людяності та любові до ближнього у його синтезі з сучасним західноєвропейським принципом толерантності та поваги до іншого.

The theoretical approaches as well as historical data confirming European civilization choice of Ukraine from the time of Kievan Rus are looked through in the article. The author comes to the conclusion, that the completion of the process of nation's genesis in modern Ukraine should be based on the Christian ideal of humaneness and love to neighbours in synthesis with the modern West-European principle of tolerance and respect to other persons.

Проблема, яку сучасна держава Україна вирішує у практичному полі, на рівні законодавства проголошуючи засади державної політики, існувала упродовж усієї вітчизняної історії. Спроби теоретичного обґрунтування того вектора спрямування державних інтересів, котрий найбільш повно реалізував би прагнення суспільства, також подані достатньо широко, і вони є, певною мірою, зворотним боком визначального питання – хто ж такі українці. Сама історія України також неодноразово ставала приводом для теоретичних дискусій,

де спектр інтерпретацій достатньо суперечливий, а по багатьох питаннях такі інтерпретації іноді є взаємовиключними.

Географічне розташування України з офіційною встановленим знаком Центру Європи (Закарпатська область), жодним чином не передбачає іншого тлумачення належності нашої держави, крім європейського. Але геополітично та цивілізаційно саме через Україну пройшов розкол ідентичності, котрий є значним чинником суспільної напруги, і котрий час від часу роздмухується, особливо під час виборчих перегонів. Схід і Захід – це не лише синоніми двох регіонів

сучасної України, відповідно до лівого чи правого берегів Дніпра, це – історично різні долі земель, територіально тривалий час включених у різні держави. У більш широкому розумінні – це цивілізаційна матриця, у межах якої ідентифікується самосвідомість народу, зокрема на відповідних світоглядно-ціннісних засадах, тобто певних концептах. Але якщо концепт «Захід» розуміється більш менш однозначно, то «Схід» має варіативність концептуалізації – азійський (Далекий чи Близький), східноєвропейський, а завдяки потужній цивілізаційній ролі Візантії йдеться про східно-православний чи православно-слов'янський світи. Ми спробуємо проаналізувати певні теоретичні конструкти, котрі склалися у вітчизняній суспільно-філософській думці та відбивали відповідні історичні реалії, коли суспільство опинялося в ситуації чи то необхідності свого цивілізаційного визначення, чи то чергового підтвердження уже здійсненого раніше вибору. Йдеться саме про співвідношення теоретичного обґрунтування належності до певного цивілізаційного поля та історичних реалій відповідних періодів вітчизняної історії, тобто не лише про теоретичну рефлексію стосовно концептів «Захід» – «Схід», а про їхнє самоусвідомлення як самоідентифікацію в різні історичні часи.

На наш погляд, найбільш парадоксальним теоретичним конструктом, у визначенні «хто такі українці», є точка зору американського історика-сходознавця, професора Гарвардського університету, засновника алтаїстики як наукового напрямку, Омеляна Пріцака, котрий дав однозначну відповідь на це питання голові Центру культури тюркських народів України Р. Мусатову: українці – стародавні тюрки, які розмовляють слов'янською мовою [3]. У цій позиції відображено розуміння українства як належного до азійського Сходу від самих його витоків, бо О. Пріцак досліджував походження державності у Давній Русі [9] та впродовж свого наукового життя обґрунтовував теорію впливу тюрків на процеси державотворення у X ст., зокрема, доводячи навіть заснування Києва давніми хозарами. Дійсно, на користь його теорії свідчить, наприклад, титулування київських князів X ст. – «каган». Так, саме «каганом» називає рівноапостольного Володимира митрополит Іларіон у своєму «Слові про Закон та Благодать», де продовженням автентичної назви є «...и похвала кагану нашему Владимиру» [10, с. 31]. Цивілізаційний виклик Степу у вітчизняній науці досліджений на достатньому теоретичному рівні, і заперечувати тюркські впливи у процесі не лише державотворення, а й на рівні культурного схрещування чи навіть антропота етногенезу майбутніх українців було б безглуздо, тому ми не будемо звертатися до археологічних чи антропологічних досліджень з цього приводу. Нас цікавить самоідентифікація людності, яка утворила населення ранньофеодальної держави на території України – Давньої Русі.

Якщо зважати хоча б на територіальні межі держави, котру розбудовували нащадки княжого дому Рюриковичів, то стає зрозумілим, що строкате в етнічному та мовному аспектах населення перетворювалося на спільноту внаслідок різних чинників, де провідними були не тільки політичний чи економічний, а також цивілізаційно-культурний. Русь-Гардарікі, країна міст, як її називали скандинави-варяги, спочатку різноплемінна, де міста – центри місцевої племінної княжої влади, а завдяки державотворчій діяльності княгині Ольги та потім її онука Володимира, Ярослава Мудрого та численних Ярославичів старі й побудовані за їхніми наказами нові міста ставали чинниками політичної єдності та централізації Давньої Русі у кордонах від Пскова

та Новгорода до Тмутаракані, від Карпат до Оки та Волги. Спроба Володимира Великого ввести загальнодержавний пантеон язичницьких богів свідчить про нагальну потребу духовно-культурного об'єднання різних за походженням як слов'янських, так і неслов'янських, зокрема скандинавських, угро-фінських і тюркських спільнот, створення цілісної державної ідеології для строкатого населення цієї найбільшої серед тоді існуючих держав. Згадка Хорса у поганському пантеоні на Старокиївській горі точно свідчить про тюркську складову навіть на духовному рівні.

Але не цей східний вплив, як відомо з історії, виявився вирішальним. Межуючи з сусідніми державами, де вже були розповсюджені монотеїстичні релігії, Русь мала приклади та моделі різного цивілізаційного спрямування. Отже, наступним, та, з нашої точки зору, найпотужнішим цивілізаційним кроком стало офіційне хрещення Русі. До того ж саме доба Київської Русі дає нам перші приклади теоретичного осмислення місця цієї держави у цивілізаційному просторі. Твори Іларіона та Нестора є найбільшими репрезентантами теоретичного осягнення цивілізаційного вибору давніх русичів на користь не лише християнства взагалі, а саме східного християнства, православ'я. Русь економічно і політично входила в орбіту візантійського впливу з часів аварських воєн, коли анти були союзниками Візантії, як випливає з досліджень М. Ю. Брайчевського [1, с. 34–35]. Він відносить цю подію до правління Юстиніана I, тобто на кінець VI – першу половину VII ст. Далі науковець розглядає поетапну християнізацію Русі й утворення руської єпархії православної церкви, де аналізується християнізація часів Бравліна та Аскольда, княгині Ольги, і з рештою остаточне офіційне хрещення Володимиром Великим. Ця єпархія належала до візантійського Сходу ще з IX ст., про що свідчить реєстр православних кафедр з Церковного уставу імператора Лева VI Філософа, де вона позначена як Русь під номером 61 [1, с. 69–70].

Таким чином, можна стверджувати, що ні іслам, ні юдаїзм, ні навіть західне християнство не могли мати переваги у виборі монотеїстичної релігії як ідейного та духовного чинника культурного самовизначення Давньої Русі, бо історично напрям цивілізаційного руху вже був визначеним. У «Повісті временних літ» образно, з фольклорним елементом, подано розповідь про обрання віри Володимиром Великим та відхилені варіанти релігійного визначення. Нестор, переповідаючи легенду про обрання віри, згадує, що прийшли «нѣмци от Рима» [7, с. 98], та приписує Володимирі наступну відповідь латинянам: «Идѣте опять, яко отци наши сего не прияли суть» [7, с. 100]. За такою відповіддю рівноапостольного князя, на наш погляд, відбито реальну ситуацію вибору на користь візантійського християнства, бо на час офіційного хрещення Русі розбіжності між Римом і Константинополем були вже достатньо глибокими.

Деякі сучасні дослідники намагаються довести рівноцінність східного та західного християнства у становленні української культури, або беруть під сумнів «православну монополію на засади української національної екзистенції» [4, с. 6]. Але таке твердження суперечить реальним історичним фактам. Так М. Ю. Брайчевський переконливо довів існування церковного розколу та «гострої конфронтації між Заходом і Сходом» [1, с. 53], бо останній Вселенський Собор, котрий визнають обидві конфесії, – це сьомий, датований 787 роком. Розкол церков український історик аналізує окремо [1, с. 53–57] на підставі джерелознавчої бази мусульманського, візантійського, вірменського, бол-

гарського та вітчизняного походження [1, с. 42–88]. Пройде трохи більше ніж півстоліття після офіційного впровадження християнства на Русі (від 988 р. до 1054 р.), і конфесійні розбіжності стануть нездоланною прірвою двосторонньої анафеми, яку не можна не брати до уваги навіть у наш час.

Але саме цей перший етап цивілізаційного визначення засвідчив також самостійність мислення та гідність державотворців X–XII ст. у процесі входження до певного цивілізаційного простору. Русь не перетворювалася на васала чи провінцію Візантії, це було прилучення до культурного спадку та духовних скарбів більш потужної й могутньої держави рівного та гідного суб'єкта, де духовні здобутки візантійського православ'я стали потужним чинником розвитку самобутньої культури Київської Русі на підставі засвоєння більш високого рівня теоретичної думки, образно-символічної системи та художньо-мистецької майстерності давніми русичами. Феодальна роздробленість і татаро-монгольська навала зупинили процес розвитку цієї ранньофеодальної держави, яка до середини XIII ст. сама вже встигла виконати цивілізаційну місію для різних народів, які ввійшли до її складу.

Зіткнення з *цивілізацією азійського Степу* мало для Русі фатальні наслідки, адже Батиеве нашествя з такою випаленою землею принесло майже повну руйнацію культури міського типу та на довгі століття загальмувало темпи розвитку східнослов'янських народів. А князівства на більш-менш вцілілих західних землях колишньої Київської Русі змушені були шукати союзників, звертаючись до Західної Європи й Риму (коронація Данила Галицького у грудні 1253 р. (січні 1254 р.) папським легатом), що в такій ситуації було політично доцільним. Заради історичної правди необхідно сказати, що, переконавшись у нездатності Риму організувати хрестовий похід проти Золотої Орди, Данило Галицький у 1257 р. припинив стосунки з Папською Курією і далі вів боротьбу проти ординців власними силами. Зберегти свою незалежність Галицько-Волинському князівству, як відомо з історії, також не вдалося, і ці землі, опинившись у складі сусідніх державних утворень, підпали вже під потужний вплив західно-християнської цивілізації. Так історично закладався майбутній розкол ідентичності вже в межах християнського ареалу, рубіж якого прошов саме по українських землях у наступні за княжою добою часи. Тривалий час саме ідентифікація за православним обрядом та функціонування староруської мови були чинниками збереження етнічної самобутності на цих землях, котрі навіть за назвою у складі Литви, Польщі, пізніше Речі Посполитої та Угорщини зберігали назву Русь, Рутенія чи Руське воєводство.

Здійснивши цивілізаційний вибір, Давня Русь заклала підвалини ідентифікаційної матриці для своїх історичних наступників – для східнослов'янських народів, які у XIV – першій половині XVII ст., пройшовши процес етногенезу та піднесення самосвідомості, перетворились на майбутніх українців, білорусів і росіян (у межах однієї статті у нас просто немає можливості теоретичного розгляду проблеми етногенезу та соціально-філософської дискусії стосовно співвідношення понять «етнос», «народність» і «нація»). І якщо росіянам не потрібно було в історичному сенсі підтверджувати своє цивілізаційне визначення (адже після занепаду Константинополя Московська Русь конфесійно проголошує себе правонаступницею Візантії), то українцям (білорусам меншою мірою) судилося вдруге визначатися та підтверджувати свій цивілізаційний вибір

в умовах гострого етно-конфесійного конфлікту. Духовна спадщина часів Київської Русі відіграла у цьому процесі свою культурно-історичну роль, применшити яку неможливо. Ю. В. Павленко називає сім типологічних ознак східно-православної цивілізаційної системи, серед яких: апофатизм; образно-емоційне сприйняття першореальності; софійне усвідомлення світу; принцип боголюбськості; розуміння людини як самоцінної духовної сутності та істоти; стримано-благоговійне, самообмежуваче ставлення до довкілля; «прагнення до цілісного, ціннісно-упорядкованого, однаковою мірою інтелектуально-розумного, емоційно-художнього та морально-вольового світосприйняття як основи гідного життя» [6, с. 363]. Дослідник зробив такий висновок саме на підставі аналізу філософської спадщини, тому варто проаналізувати наступний етап історичного та теоретичного становлення українства доби XVI – першої половини XVII ст., котрий ідейно та духовно був підготовлений діячами Острозького культурного осередку.

Головними тезами протидії католицизму стане своєрідне переусвідомлення засад християнсько-патристичного неоплатонізму, засвоєного ще києво-руською філософською культурою, котрий буде теоретичною підставою полемічних творів, спрямованих проти рішень Брестської унії. Це – тези стосовно розуміння свободи та високого призначення людини, які використовувалися задля обґрунтування права «руського народу», тобто українців і білорусів, на вільне підданство, вірність традиціям дідів і батьків, особливо стосовно православ'я – «пам'ять віків», адже руські люди мають свою давню історію, а з Володимирового хрещення й свою давню церкву, тому їхні конфесійні права та політичний статус не можуть утискатися. Особливо яскраво звернення до спадку київської давнини та східного православ'я лунало у творах Івана Вишенського, котрий у своїх посланнях з Афону викривав православних єпископів-зрадників, римокатолицьке та уніатське духовенство, польських та українських феодалів-кріпосників, виступав проти покатоличення та ополячення українців. Симпатії Івана Вишенського на боці простого люду, який зберігає вірність «батьківській вірі» та живе за заповідями Христа. Звернення до теми «внутрішньої людини» як засобу єднання людини з Богом водночас є і поверненням до засад християнського неоплатонізму, ареопагітизму зокрема (не випадково В. М. Нічик називає його представником православної контрреформації), і проголошенням гідності людини, що цілком відповідало гуманістичній культурі XVI – початку XVII ст.

Саме цей православний публіцист, полемізуючи з єзуїтом Петром Скаргою, гостро викривав войовничість католицизму щодо українства, виступав проти схилання перед латино-польською освітою, за національну школу, як протидію католицькій контрреформації, що велася засобами діяльності єзуїтських колегіумів, і мережа яких все більш щільно вкривала землі українців і білорусів. Такою протидією стали братські школи та перший у східного слов'янства навчальний заклад вищого типу – Острозький колегіум, завдяки діяльності яких український народ отримав свою нову православну еліту, наприклад, Петра Сагайдачного.

Якщо на теоретичному рівні українська ідентичність як східно-православна обґрунтована полемістами кінця XVI – першої половини XVII ст. – Герасимом Смотрицьким, Стефаном Зизанієм, Кліриком Острозьким, Юрієм Рогатинцем, Христофором Філалетом, які виступили зі змістовною критикою Брестської унії, то історично це виявилось у самоорганізації українського третього стану (братський рух),

утворенні козацтва та протестному русі селянсько-козацьких повстань зазначеного часу. Польська влада повною мірою підтримала унію, що сприяло розколу українського суспільства. Водночас народні низи чинили опір уніатам, наприклад, на Холмщині та в інших місцях почалися відкриті виступи, котрі підтримувалися православними братствами та козацтвом.

Один лише факт вступу усього реєстрового козацтва на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним до складу Київського братства у 1620 р. свідчить про свідомий вибір на користь православ'я. Бути козаком і водночас бути католиком чи уніатом – це на той час був нонсенс. У тому ж 1620 р. була відновлена православна ієрархія завдяки поставленню митрополитом Київським Іова Борецького та інших православних єпископів на вакантні кафедри. Такий акт здійснив Єрусалимський Патріарх Феофан III, який повертався з Москви. У цього ж митрополита Петро Сагайдачний від імені усього козацького війська просив прощення «гріха пролитого християнської крові» за участь у поході на Москву 1617–1618 рр. [5, с. 156]. Іов Борецький, а потім його правонаступник і послідовник на київській Митрополії Петро Могила повернули Києву роль духовного та культурного центру, потіснивши уніатів і повернувши захоплені ними церкви, що сприяло піднесенню рівня самосвідомості та національної гідності народу. Митрополиту Могилі вдалося використати особливості політичної ситуації в самій Речі Посполитій. Недарма Київ часів Петра Могили називали «могилянськими Атенами».

Саме у 20-х рр. XVII ст. провідні військові та церковні діячі стають також натхненниками більш щільних зв'язків з Московською державою. Відомо про звернення до першого з династії Романових царя Михайла Федоровича з пропозиціями прийняти на царську службу Запорізьке військо (П. Сагайдачний) [5, с. 156–158], до патріарха Філарета з проханнями підтримати православні монастирі (І. Копинський), та навіть про прийняття у російське підданство і про об'єднання України з Росією (грамота Іова Борецького 1624 р. та перемови з цього приводу з посланцем цього митрополита, луцьким єпископом І. Борискевичем). Виступи проти Речі Посполитої водночас означали протидію католицизму й пошуки політичної, економічної та моральної підтримки у єднанні з православними. Тому логічним завершенням процесу піднесення національної самосвідомості стала визвольна війна 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Вперше, хоча б у формі автономії, українці отримали власну державу, але, водночас, на наступні 300 років Україна опинилася розділеною на дві частини, які підпали під різні цивілізаційні впливи у складі різних держав, відбувся розкол ідентичності. Якщо в Малоросії у складі Російської імперії зберігалася мовна та релігійна ідентичність, то в Малопольщі, правобережній частині колишньої Русі, з 1696 р. за рішенням сейму Речі Посполитої діловодство та судочинство остаточно замінялись польською, або як на Поділлі та в Галичині – латинською мовами [5, с. 215]. Засобом збереження ідентичності, що не дало можливості асиміляції в ситуації навернення «схизматиків до істинної віри», лишилася греко-католицька церква, яка хоча б на рівні грецького обряду зберегла свою відмінність, бо літургія також здійснювалася з цього часу польською мовою.

Відновив літургію руською або русинською (українською) мовою в Галичині лише Маркіян Шашкевич, який у 1837 р. в соборі Св. Юра відслужив літургію мовою прадавньої

церкви. Але це вже була наступна доба історичного поступу та теоретичного осягнення українства – доба романтичного націоналізму, національно-культурного відродження та націєтворення XIX ст. в Україні, в обох її роз'єднаних частинах. Це також час творення «уявленої спільноти» (термін Бенедикта Андерсона), де історичне минуле, звернення до фольклору та його популяризація, освіта та поява національної літератури сприяли становленню самосвідомості українців у нових умовах.

Теоретичною основою цього процесу стало українофільство. Ми б хотіли звернути увагу лише на один з його аспектів. На нашу думку, українофільство кирило-мефодіївців – це духовно-теоретичне переусвідомлення панславизму та слов'янофільства водночас, спроба поєднати ліберально-демократичні цінності та традиційні засади православ'я, адже саме слов'янофільство також було формою ліберальної критики кріпацтва в Російській імперії. М. В. Попович зазначає, що «коли в Росії виник справжній, в західноєвропейському дусі, романтичний націоналізм, він більше перелякав царя, ніж ліберальне західництво» [8, с. 308]. Таке підозріле ставлення до цього явища цілком зрозуміле, адже слов'янофіли закликали створити слов'янську державу на чолі з православним царем, і це могло послужитися приводом до невдоволення сусідніх держав, у складі яких перебували ці слов'янські народи, зокрема в Австрійській імперії. Заклик українофілів до такої ж слов'янської федерації, тільки на чолі з Києвом, де «не буде ні пана, ні ляха», різнився від попередників хіба що західницькою ідеєю соціальної рівності, але й вона несла відбиток романтичного тлумачення Біблії, де наголошувалося на моральних заповідях і соціальних цінностях раннього християнства – «не буде ні юдея, ні елліна». Таким чином, можна зробити висновок, що кирило-мефодіївці або й діячі «Руської Трійці» свій світоглядно-теоретичний вибір робили на користь синтезу ліберально-демократичного західництва й традиційної належності до православного сходу. Саме у межах романтичного націоналізму була поновлена теза полемістів кінця XVI ст. стосовно прадавнього існування українців як народу, що мав свою державність з часів Київської Русі (наприклад, М. Грушевський, термін «Україна-Русь»).

Західна цивілізація потрапляла у це духовно-культурне середовище завдяки поширенню позитивістських та марксистських ідей, відповідно пропагуючи наукову та соціальну революції. Їхні наслідки однозначно оцінити просто неможливо, тим більше, що історію переробити також не можна (наші науковці, на жаль, її лише переписують час від часу), а зіткнення з такою формою західництва несли як позитивні, так і протилежні їм наслідки.

Дискусію з традиціоналістами, які наголошували на ментальних особливостях українства як хліборобської нації вів М. Драгоманов. Він же включився також у дискусію стосовно українофільства як літературно-творчого явища, засуджуючи «котлярєвщину». Коли його опоненти закликали не звертати увагу на російську літературу, він наголошував на всесвітньому значенні творчості Л. Толстого, наприклад [2]. Таку ж дискусію, але в іншій історичній реальності, змушений був вести і М. Хвильовий, віддаючи належне кращим взірцям світової літератури на протигагу вже не стільки хуторянському розумінню розвитку культури, скільки її пролетарсько-спрощеному напрямку, який намагались відстоювати спочатку пролеткультівці, а потім – радянська ідеологія 1930-х років.

Сьогодні, здобувши незалежність і здійснюючи подальший процес націєтворення, який так і не був завершеним упродовж ХХ ст., Україна також знаходиться у ситуації необхідності вибору між Сходом і Заходом. І вибір цей стосується різних сфер суспільного життя: від економіки й правових цінностей до впливів західної масової культури та споживацького суспільства. Не підлягає сумніву, що ідентифікація (та її складові) за доби середньовіччя чи ранньомодерної доби відрізнялася від її сучасних механізмів та чинників. Зрозуміло, що економічні інтереси України пов'язані з обома напрямками та повинні регулюватися ринковими механізмами й економічною доцільністю. Зрозуміло також, що саме ліберально-правова західна система сьогодні є єдиною можливою підставою розвитку суспільства, з виразним акцентом на правах та свободах людини, що й має бути беззаперечним політичним пріоритетом. Але у сфері духовно-культурного розвитку та моральних засад життєдіяльності суспільства мабуть має домінувати не споживацтво й егоїстичний індивідуалізм, а виплеканий упродовж тисячоліття прийнятого християнства ідеал людяності та любові до ближнього. Сучасна західна філософсько-теоретична думка також робить наголос на толерантності та повазі до іншого. На нашу думку, це і є точка перетину, де нарешті можна поєднати Схід та Захід.

Саме ці принципи, на наш погляд, дозволять пом'якшити або й нарешті взагалі зняти розкол ідентичності в нашій країні та мають бути засадами процесу подальшого націєтворення українців. Україна належить сьогодні до світової цивілізації,

де давно вже не існує моноетнічності чи моноконфесійності, але, як і впродовж свого тривалого історичного поступу, вона має зберігати власну самобутню культуру та мати змогу виразно демонструвати її у світі, що глобалізується та нівелюється.

1. *Брайчевський М. Ю.* Утверждение християнства на Руси: Пер. с укр. / АН УССР. Ин-т археологи; Отв. Ред. М. В. Попович / М. Ю. Брайчевський. – К.: Наук. думка, 1989. – 296 с. 2. *Драгоманов М.* Что такое украинофильство? [Електронний ресурс] / М. Драгоманов. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/drag/drag17.htm>. 3. *Кочубей Ю.* Омелян Прицак: Служение Науке и Украине [електронний ресурс] / Ю. Кочубей // Политик Hall. – 2007. – № 33, февраль. – Режим доступа: <http://www.politikhall.com/?page=filings&id=199>. 4. *Мошівський Т. М.* Соціально-філософська концептуалізація нації: історична генеза та онтологічна сутність: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії» / Т. М. Мошовський / Донецький національний університет. – Донецьк, 2010. – 20 с. 5. *Очерки истории Украины* / П. П. Толочко, Н. Ф. Котляр, А. А. Олейников, [и др.]; под общей ред. П. П. Толочко. – К.: «Киевская Русь», 2010. – 410 с. 6. *Павленко Ю. В.* Культурна спадщина східно-християнського світу та наша цивілізаційна ідентичність / Ю. В. Павленко // Могилянське читання 2002 року: Зб. наук. праць: Музейна справа в Україні на зламі тисячоліть / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: ВІПОЛ, 2003. – С. 360–365. 7. *Повесть временных лет* // Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI – начало XII века / Вступит. статья Д. С. Лихачева. Сост. и общая ред. Д. С. Лихачова и Л. А. Дмитриева. – М.: «Худож. лит.», 1978. – С. 22–276. 8. *Попович М. В.* Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К.: «АртЕк», 1999. – 728 с. 9. *Прицак О.* Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських sag) / Омелян Прицак. – Т. 1. – К.: АТ «Обереги», 1997. – 1080 с. 10. Слово «О законе и благодати» митрополита Илариона // Гудзий Н. К. Хрестоматия по древней русской литературе / Сост. Н. К. Гудзий. Учебн. пособие для студ. пед. ин-тов. / Науч. ред. проф. Н. И. Прокофьев. – М.: «Просвещение», 1973. – С. 31–33.

Олена Цюняк

Природознавчі товариства Харкова в популяризації наукових знань у другій половині ХІХ ст.

У статті здійснено аналіз наукової та видавничої діяльності природознавчих товариств Харкова, які були засновані при Харківському університеті в другій половині ХІХ ст. Окреслено їхній внесок у популяризацію природничих наук серед населення міста. Розкрито впровадження наукового доробку природознавців у навчальний процес в Харківському університеті.

Scientific and publishing activity of natural-scientific societies founded under Kharkiv University in the second half of the 19th century is investigated in this article. Their contribution to the spreading of natural sciences for the population is estimated. The introduction of scientific achievements of Kharkiv scientists in the teaching process at the University of Kharkiv is shown.

У другій половині ХІХ ст. відбувався інтенсивний приріст наукових знань в галузі природничих наук. Природничі знання користувалися популярністю не лише в середовищі науковців, але й серед загалу. Створення наукових товариств при університетах стало однією з особливих форм організації науково-дослідної діяльності того часу та отримало широке розповсюдження в Російській імперії, в тому числі і в Україні. В історії української науки почесне місце займають науковці Харківського університету. Вони склали значний інтелектуальний прошарок української еліти в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Їхні дослідження в галузі природничих наук, громадська робота, стали важливою складовою українського науково-освітнього простору. Професорсько-викладацький склад університету активно сприяв створенню наукових товариств Харкова [14, с. 114]. Досвід діяльності цих наукових організацій в популяризації наукових знань не втратив своєї актуальності і донині.

У науковій літературі проблема організації діяльності наукових товариств в Російській імперії, в тому числі і в Україні знайшла відображення в працях Е. В. Соболева, Л. М. Андреасова, Ю. В. Павленка та ін. [1; 10; 11; 12; 14].

Однак діяльність Харківських товариств у працях цих науковців була відображена опосередковано. Перші найбільш ґрунтовні, насичені фактичним матеріалом дослідження з історії Харківського університету, належать фундатору історичних студій в Слобідській Україні Д. І. Багалію [2; 3; 4; 9; 18]. Відомості щодо створення та діяльності наукових товариств подані ним у стислій оглядовій формі.

Головним джерелом для вивчення історії природознавчих товариств Харкова є праці, які публікувалися цими товариствами: дослідників природи, фізико-хімічних наук, наукової медицини і гігієни. У 1955 році за редакцією проф. Л. І. Гуревича створено «Систематический указатель к трудам общества испытателей природы при Харьковском университете», що охоплював роботи, надруковані в «Працях» за 1869–1930 рр. [13]. У 1972 році був підготовлений покажчик до праць товариства фізико-хімічних наук за 1873–1915 рр. [15]. Важливе значення в дослідженні діяльності природознавчих товариств Харкова є «Записки Харківського університету», де публікувались звіти про основні напрямки роботи та протоколи засідань товариств [8].

Серед публікацій, присвячених Харківським товариствам, привертає увагу стаття Л. Л. Гельфенбейна, безпосередньо